

ДОСВІД США, ІСПАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ ЩОДО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРЕЗУМПЦІЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті вивчено досвід США, Іспанії та Франції щодо закріплення презумпцій у законодавстві та їх застосування на практиці. Зроблено висновок про необхідність розробки правил, які б регулювали питання застосування презумпцій у практичній діяльності.

Ключові слова: презумпція у праві, штучні презумпції, законні презумпції, застосування презумпцій.

В статье изучен опыт США, Испании и Франции относительно закрепления презумпций в законодательстве и применения их на практике. Сделан вывод о необходимости разработки правил, которые регулировали бы проблемы связанные с применением презумпций на практике.

Ключевые слова: презумпция в праве, искусственные презумпции, законные презумпции, применение презумпций.

In article experience of the USA, Spain, and France concerning fastening of presumptions in the legislation and practice is studied. The conclusion is drawn on necessity of concept rules, which would regulate problems connected with application of presumptions in practice.

Key words: the presumption in the law, artificial presumptions, legal presumptions, application of presumptions.

З розвитком сучасного законодавства, поняття «презумпція» включається у нормативні акти багатьох країн світу. Основні аспекти застосування презумпцій на практиці встановлюються окремими законами чи правилами, які регулюють процес доказування. Водночас дослідниками не приділялось достатньо уваги вивченню досвіду зарубіжних країн щодо особливостей застосування презумпцій. Особливий інтерес становить досвід у цій сфері країн з розвиненим законодавством, зокрема США, Іспанії та Франції, де особливості застосування презумпцій регулюються на законодавчому рівні. Джерельною базою для аналізу зарубіжного досвіду у сфері застосування презумпцій є законодавство зазначених країн та праці зарубіжних дослідників, а саме: Д. Малдуна, С. Мовеллана, М. Домінгез, Х. Мендоца, Ж.-Л. Бержель та інших. Актуальність даного дослідження обумовлюється ще й тим, що законодавство Ук-

раїни не містить приписів щодо правового регулювання застосування презумпцій на практиці.

Метою цієї статті є вивчення досвіду зарубіжних країн у сфері застосування презумпцій, що може послужити позитивним прикладом для удосконалення законодавства нашої держави.

У юридичній літературі США, зокрема, 6-му виданні Юридичного словника Блека (*Black's Law Dictionary*)^{*} презумпція визначається як правило, встановлене законом або судом, відповідно до якого наявність основного факту дає початок існуванню презюмованого факту, поки презумпція не буде спростована¹.

У американському праві проблема презумпцій досліджувалась дослідниками доказового права – М. Морганом та У. Тейером. М. Морган зазначає, що презумпції застосовуються в судовій практиці через те, що вони: здатні прискорити судовий розгляд, звільняючи одну сторону від доведення фактів, що презюмуються; базуються на вірогідності; у певних категоріях справ існують труднощі у забезпеченні законних компетентних доказів; інколи одна сторона має специфічні засоби доступу до доказів або специфічні знання про факти; окремі презумпції є бажаними для суспільства, оскільки виступають своєрідними соціально-правовими регуляторами. М. Морган підкреслював, що презумпції часто відображають звичний досвід про вірогідність зв'язку між основним і презюмованим фактом. Тому якщо сторона надала доказ достатній для підтримки висновку про правдивість основного факту, тягар переконання має покладатись на противника презумпції. Позиція У. Тейера отримала назву теорії «пузиря, що лопає»: коли противник презумпції надає доказ, що суперечить існуванню презюмованого факту, «пузир» презумпції лопає і презумпція зникає. Згідно цієї теорії презумпції підтримують лише передачу тягара надання доказів².

Порядок представлення та дослідження доказів у федеральних судах та магістратах встановлюється Федеральними правилами про докази США (від 01.07.1975 р.; у новій редакції від 01.12.1996 р.) (*Federal Rules of Evidence*; далі – *Правила про докази*)³. Згідно з Правилком 301, по всім цивільним справам, якщо інше не передбачено актом Конгресу, презумпція покладає на протилежну сторону обов'язок доказування з метою її спростування або заперечення. Якщо презумпція є непереконаливою, то тягар доведення на протилежну сторону вона не перекладає. Наприклад, якщо презумпція існує, то суддя інструктує журі, що якщо існує факт А, то існує факт Б, якщо сторона проти якої встановлена презумпція не переконає журі, що факт Б визнається неіснуючим, то презумпція не застосовується.

Слід зауважити, що цими Правилами регулюються особливості застосування презумпцій в цивільному судочинстві. Що ж стосується застосування

^{*} Юридичний словник Блека видається в США на англійській мові з 1891 року і традиційно вважається авторитетним юридичним словником у США. Його видання започаткував Генрі Кемпбел Блек. У багатьох справах, що розглядались Верховним Судом США на нього робились посилання як на вторинне джерело права.

презумпцій в кримінальному процесі, то суди штатів керуються власними кримінальними законами та прецедентною практикою. Так, у кримінальному законодавстві штату Нью-Йорк визначено презумпції, які застосовуються при розгляді кримінальних справ, а саме: презумпція розсудливості (здорового глузду) відповідача; презумпція законності ордеру на обшук; презумпція невинуватості; презумпція надання ефективної допомоги захисником (адвокатом); презумпція конституційності нормативного акту⁴.

Верховний Суд США прийняв кілька стандартних правил для федеральних судів, яких необхідно дотримуватись при застосуванні презумпцій у кримінальних справах: 1) між основним фактом і фактом, що презюмується повинен існувати сильний раціональний зв'язок; 2) тягар переконання журі щодо існування презюмованого факту повинен покладатись на сторону обвинувачення. У окремих випадках тягар доказування може перекладатись на відповідача, якщо: 1) існує сильний раціональний зв'язок між елементами складу злочину і висновком, що заперечує невинуватість підсудного; 2) вірогідність того, що підсудний не зможе довести свою невинуватість є дуже низькою⁵.

У окремих штатах існують власні правові акти, що регулюють питання доказування та застосування презумпцій як по кримінальних, так і по цивільних справах. Так, Кодексом про докази Каліфорнії (California Evidence Code)⁶ (далі – КпДК) особливості застосування презумпцій регулюються Розділом 5 «Тягар доведення; тягар надання доказів; презумпції та висновки». Стаття 600 КпДК визначає презумпцію як припущення про факт, що зобов'язує робити закон на основі іншого факту чи групи фактів, яке діє до того часу, поки не буде встановлено протилежне. Презумпції, що стосуються тягара надання доказів формулюються для того, щоб полегшити процес встановлення конкретних фактів, щодо яких застосовується презумпція. До презумпцій, які безпосередньо пов'язані із тягарем доведення КпДК відносить наступні: зареєстрований шлюб вважається дійсним; право власності належить особі, яка володіє майном; презюмується, що службові обов'язки виконуються правильно. Але ця презумпція не поширюється на питання законності арешту, який був здійснений без ордера.

КпДК визнає існування неспростовних та спростовних презумпцій. Наприклад, факти викладені в письмовому документі, підписаному сторонами, беззаперечно презюмуються достовірними – це неспростовна презумпція. До спростовних презумпцій згідно з КпДК відносяться: річ, передана однією особою іншій, презюмується власністю останньої; особа, що володіє замовленою для себе річчю за відповідну оплату, вважається такою, що оплатила цю річ тощо.

КпДК дає глибшу інформацію про застосування презумпцій в судочинстві ніж це встановлено Федеральними правилами про докази. У цьому акті викладено презумпції, які найбільш часто зустрічаються при розгляді справ.

Таким чином, роль презумпцій яскраво проявляється в процесі розгляду справ. У США застосування презумпцій в судочинстві регулюється правовими актами, які дають відповідь на ряд питань, що виникають у процесі, а саме: що слід вважати презумпцією, які із них є презумпціями права, які визнаються не-

спростовними, як впливає презумпція на процес розгляду справи, які наслідки вона викликає тощо. Недоліком в законодавстві США є те, що воно не дає відповіді на питання що є презумпцією факту, і як вони застосовуються у процесі.

Аналогічно до законодавства США, законодавство Іспанії відносить презумпції до засобів доказування. Розділ VI Цивільного процесуального кодексу Іспанії (*Ley de Enjuiciamiento Civil*; далі – ЦПК Іспанії) від 07.01.2000 р. присвячений загальній характеристиці презумпцій.

Іспанський дослідник С. А. Мовеллан стверджує, що законні презумпції у законодавстві Іспанії формулюються на основі спостережень за великою кількістю фактів, перевірених досвідом і в результаті виводиться презюмований факт, який може бути спростований. Законні презумпції закріплюються в законах⁷. Презумпції, встановлені законом звільняють сторону від доказування презюмованого факту в тій частині, в якій цей факт встановлений. Такі презумпції допускаються лише в тому випадку, коли достовірність основного факту (із якого виходить презумпція) буде встановлено шляхом його доведення. Коли закон встановлює презумпцію, вона приймається як достовірний факт, поки не буде доведено протилежне. При формулюванні законних презумпцій необхідно враховувати те, що між основним фактом і фактом, що презюмується повинен існувати зв'язок. Презумпції закріплені законом допускають доказування протилежного, за винятком тих випадків, коли закон забороняє це робити (ст. 385 ЦПК Іспанії).

Серед законних презумпцій розрізняють неспростовні презумпції. На думку С. А. Мовеллан та М. С. Домінгез, неспростовні презумпції не є істинними припущеннями. М. С. Домінгез зазначав, що більшість іспанських вчених-процесуалістів заперечують юридичну значущість і корисність неспростовних презумпцій, їх вважають спадком минулого. Неспростовні презумпції не мають нічого спільного з поняттям «припущення», вони є далекими від доказового права. Якщо презумпція не допускає доказування протилежного, тоді ми насправді знаходимося поза сферою доказування, а відповідно, і поза сферою дії припущення⁸. Не дивлячись на несприйняття іспанськими вченими категорії неспростовна презумпція, ЦПК Іспанії дає їй право на існування (п. 3 ст. 385 ЦПК Іспанії).

Крім того, серед законних презумпцій іспанські вчені виділяють штучні презумпції. Їм не властива структура презумпції, але вони спричиняють юридичні наслідки. Так, п. 2 ст. 24 Конституції Іспанії від 27.12.1978 р. закріплює штучну презумпцію невинуватості, яка захищає обвинуваченого від незаконного засудження⁹. Презумпція невинуватості діє навіть поза сферою процесу доказування, вона має місце тоді, коли обмежуються права людини. Вона приймається як тимчасова правда і діє поки не буде доведено протилежне. Для того щоб вина була доведена, потрібно щоб не залишилось жодних сумнівів, що особа, яку обвинувачують є винною.

Штучні презумпції формулюються законодавчим органом. Законодавець надає їм презумптивної форми задля забезпечення та дотримання вимог справедливості та гуманності під час розгляду справ.

Презумпції, що закріплюються у законах не потребують доведення, оскільки їх істинність презюмує закон. Прикладами законних презумпцій за законодавством Іспанії є: презумпція батьківства (ст. 116 Цивільного кодексу Іспанії; *Código Civil Español*; далі – ЦК Іспанії), згідно з якою батьком дітей, які народились після укладення шлюбу та протягом 300 днів після його розірвання, вважається чоловік матері; презумпція права власності (ст. 438 ЦК Іспанії), згідно з якою, особа, що володіє майном на законних підставах, презюмується його власником тощо¹⁰. У більшості випадків факти, що презюмуються законом підтверджуються на практиці. Винятком є лише штучні презумпції, існування яких зумовлене прагненням законодавця захистити права та інтереси найменш захищеної сторони у процесі.

На відміну від законних презумпцій, судові презумпції формулюються не законодавцем. Зв'язок між основним фактом та презюмованим встановлюється не законом, а суддею, на основі його досвіду та практичної діяльності. Починаючи з прийнятого чи перевіреного факту, суд може в ході процесу припускати достовірність іншого факту, якщо між цими фактами існує прямий зв'язок. Це положення повинно містити обґрунтування, відповідно до якого суд встановив презумпцію. Сторона проти якої встановлено судову презумпцію, завжди може спростувати її доведенням протилежного (ст. 386 ЦПК Іспанії)¹¹. Щодо тягаря доказування, то на думку Х. Д. Мендоца, між законними та судовими презумпціями існує різниця. Законна презумпція розподіляє тягар доказування таким чином, що відповідач повинен довести невідповідність законної презумпції до даного випадку, якщо він хоче уникнути тих наслідків, які встановлені даною презумпцією. У судовій презумпції логічне судження судді базується на зв'язку між фактами, що виявився внаслідок його розумової діяльності. На відміну від законних презумпцій, які вимагають переконливих доказів, спростувати судову презумпцію може навіть малопереконливий доказ, який може викликати сумнів щодо існування базового або презюмованого факту. Тоді ця презумпція не буде переконливою, і перестане існувати¹².

Судові презумпції є допоміжним засобом, який має право застосовувати суддя на власний розсуд. У рішенні Верховного Суду Іспанії від 17.04.1991 F.J.2 (R.J. 1991/2585) зазначено: якщо суддя не застосовує цей засіб доказування, щоб обґрунтувати рішення, яке він виносить – він не порушує законодавство¹³. Судові презумпції є ефективними, але вони не можуть замінити або суперечити законним презумпціям.

Таким чином, за законодавством Іспанії є два види презумпцій – законні та судові. Серед законних презумпцій виділяються неспростовні, існування яких офіційно передбачено п. 3 ст. 385 ЦПК Іспанії. Іспанські вчені виділяють із числа законних штучні презумпції. Ст. 385 та 386 ЦПК Іспанії окреслюють особливості застосування презумпцій в практичній діяльності. Крім того, окремі аспекти використання презумпцій в судовій практиці окреслено в рішеннях Верховного та Конституційного судів Іспанії, що значно спрощує роботу суддів. Недоліком в законодавстві Іспанії є те, що у ньому не визначається поняття «презумпція».

На відміну від законодавства Іспанії, у Цивільному кодексі Франції¹⁴ (далі – ЦК Франції) дається визначення презумпції, якою є висновок, який закон або суддя робить із відомого факту про невідомий (ст. 1349 ЦК Франції).

Законна презумпція звільняє особу від необхідності надавати докази, на користь якої існує ця презумпція. Жоден доказ не приймається проти законної презумпції, якщо на цій підставі закон визнає недійсними певні дії чи відмовляє в судовому позові, якщо тільки немає застереження про допустимість доведення протилежного (ст. 1352 ЦК Франції).

До законних презумпцій ЦК Франції відносить наступні презумпції: презумпція безвісної відсутності (ст. 112–121 ЦК Франції); презумпція батьківства (ст. 312–318 ЦК Франції); презумпція виживання (ст. 720 ЦК Франції); презумпція законної сили судового рішення (ст. 1351 ЦК Франції); презумпція вини (ст. 1792 ЦК Франції) тощо.

Презумпції встановлені законом є обов'язковими для правозастосовників. Як зазначає французький вчений Ж.-Л. Бержель, легальні презумпції приписуються законом певним фактам і виражаються у переміщенні предмету доказу. Тому презумпції часто стають вирішальним фактором, що зобов'язують зробити поступку для однієї сторони, виходячи із міркувань правової політики і певних цінностей, які закон намагається захищати¹⁵.

Крім того, ЦК Франції ще виділяє «презумпції людини», за допомогою яких суддя вільно виводить факти із непрямих свідчень і обставин, що роблять ці факти вірогідними. У ст. 1353 ЦК Франції зазначено, що презумпція, яка не встановлена законом, залишається на розсуд судді, який повинен робити лише серйозні, точні припущення, і лише в тих випадках, коли закон допускає показання свідків, якщо тільки акт не опротестовується як незаконний, або прийнятий внаслідок обману, що мав місце.

На думку Ж.-Л. Бержеля, «презумпції людини» можуть мати місце в тих ситуаціях, коли факти не піддаються доказуванню. Їх завдання полягає в тому, щоб виводити невідомі факти із відомих. На відміну від законних, «презумпції людини», витікають із людського фактору, тому в них немає чітко окресленої сфери застосування. Суддя має право вільної оцінки по відношенню до цього виду презумпцій¹⁶.

Отже, ЦК Франції дає визначення презумпції та класифікує їх на презумпції закону та ті, що може робити суддя в ході судового процесу. Крім того, ЦК Франції дає визначення законних презумпцій і виділяє найбільш вживані із них, а саме: презумпцію батьківства, безвісної відсутності, законної сили судового рішення та ін. На відміну від законних презумпцій, де законодавець охарактеризував коло проблем, коли вони можуть мати місце, застосування «презумпції людини» залишається на розсуд судді.

На основі аналізу досвіду зарубіжних країн щодо використання презумпцій, слід зазначити, що в США, Іспанії та Франції особливості їх застосування регулюються на законодавчому рівні. Зокрема, у США це питання регулюється на федеральному рівні – Федеральними правилами про докази США, а на рівні штатів – законами, що регулюють особливості доказування (для прикладу нами був розглянутий КпДК). В Іспанії особливості застосування пре-

зупцій регулюються ЦПК Іспанії, а у Франції – ЦК Франції. У цих правових актах більша увага приділяється законним презумпціям та особливостям їх застосування. Законодавством цих країн допускається існування судових презумпцій, при цьому не окреслюється сфера їх використання.

Слід зауважити, що законодавство України не дає відповіді на питання що є презумпцією, не встановлює особливості їх застосування. При цьому воно містить значну кількість презумпцій. Тому досвід зарубіжних країн буде корисним для удосконалення законодавства нашої держави у сфері застосування презумпцій. Для забезпечення одноманітного підходу при застосуванні презумпцій в Україні, існує необхідність розробки правил, які б регулювали ці питання.

1. Black's Law Dictionary: Definitions of the terms and phrases of American and English jurisprudence / Ancient and modern By Henry Campbell Black, Joseph R. Nolan, Jacqueline M. Nolan-Haley. – West Publishing Company Published by West Pub. Co., 1991. – 1136 p.
2. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. — 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Городец, 1999. – С. 131–132.
3. Federal Rules of evidence (incorporating revisions that took effect Dec. 1, 2008) Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.law.cornell.edu/rules/fre/#article_iii.
4. Muldoon G. Presumptions in New York criminal law Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mscap.org/issue33.htm>.
5. George C., Kenneth P. Presumptions and assumptions in the criminal law: another view // Duke law journal. – 1970. – № 19. – P. 925, 934.
6. California Evidence Code Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=evid&codebody=&hits=20>.
7. Movellan S. B. La prueba por presunciones. Particular referencia a su aplicaci3n judicial en supuestos de responsabilidad / Sanchez de Movellan, Pedro Alvarez. – Granada, 2007. – P. 35.
8. Dominguez M. S. Normas de presuncion en el Codigo Civil y en la Ley de arrendamientos urbanos. – Barcelona, 1963. – P. 126.
9. Конституция Испании от 27.12.1978 г. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://constitution.garant.ru/DOC_3864829.htm/.
10. Codigo Civil Espacol (Aprobado por R.D. del 24 de julio de 1889) Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ucm.es/info/civil/igstorch/leyes/ccivil.htm>.
11. Ley de Enjuiciamiento Civil (Espaca) 1/2000 Електронний ресурс. – Режим доступу: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Privado/11-2000.html.
12. Mendoza J. D. La prueba en el proceso civil // Justicia y derecho. – 2005. – № 5. – P. 66–67.
13. Movellan S. B. Вказ. праця. – С. 113.
14. Французский гражданский кодекс / науч. ред. и предисл. Д. Г. Лавров; пер. с франц. А. А. Жукова, Г. А. Пашкова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 1099 с.
15. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / пер. с франц. Г. В. Чуршукова; под общ. ред. В. И. Даниленко. – М.: Nota Bene, 2000. – С. 506–507.
16. Там само. – С. 509–510.